

องค์ประกอบของเมืองเก่า และการประกาศขอบเขตพื้นที่เมืองเก่าละเอียงเทรา*

วิลาวัณย์ ภมรสุวรรณ

คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

น้ำทิพย์ ศรีวงศ์ฉาย

อรุณี วิเชียรประดิษฐ์

กองจัดการสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและศิลปกรรม

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

เกรียงไกร เกิดศิริ

ทิพย์วัลย์ ตั้งพูนทรัพย์ศิริ

สุพจน์ จิตสุทธิฐาน

กิตติคุณ จินทร์รัมย์

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

อิสริยา บุณณะอรรจน

คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทคัดย่อ

การศึกษาเพื่อกำหนดขอบเขตพื้นที่เมืองเก่าละเอียงเทรา เพื่อประกาศขอบเขตตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยกรุงรัตนโกสินทร์และเมืองเก่า ดำเนินการศึกษาองค์ประกอบด้านต่าง ๆ ของเมืองเก่าละเอียงเทรา และวิเคราะห์ศักยภาพเพื่อนำผลการวิเคราะห์มาจัดทำร่างขอบเขตพื้นที่เมืองเก่า จากนั้นจึงนำผลการศึกษาไปสู่กระบวนการรับฟังความคิดเห็นจากผู้เกี่ยวข้องทุกภาคส่วนอย่างครบถ้วน เป็นไปตามแนวทางและขั้นตอนการดำเนินการที่กำหนด เมื่อได้ข้อคิดเห็นแล้วจึงนำมาปรับปรุงเพิ่มเติมตามที่มีข้อเสนอแนะ เพื่อนำขอบเขตพื้นที่เมืองเก่าละเอียงเทราที่ครอบคลุมทำเลที่ตั้งขององค์ประกอบของเมืองอย่างครบถ้วน และมีขนาดที่มีความเหมาะสม โดยได้รับความเห็นชอบจากทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง และจัดทำระบบสารสนเทศทางภูมิศาสตร์โดยใช้ฐานข้อมูลสารสนเทศทางภูมิศาสตร์ของกรมโยธาธิการและผังเมืองเป็นข้อมูลพื้นฐาน เพื่อนำไปสู่การกำหนดขอบเขตพื้นที่เมืองเก่า และนำผลการศึกษาเสนอเพื่อขอรับการพิจารณาจากที่ประชุมคณะอนุกรรมการกลั่นกรองและพิจารณาแผนการดำเนินงานในพื้นที่เมืองเก่า และคณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์และเมืองเก่าเพื่อพิจารณาและเสนอต่อคณะรัฐมนตรีเพื่อดำเนินประกาศขอบเขตพื้นที่เมืองเก่าละเอียงเทราต่อไป

ทั้งนี้ การศึกษาองค์ประกอบของเมืองเก่า และการประเมินคุณค่าของแหล่งมรดกทางธรรมชาติและศิลปกรรมในพื้นที่เมืองเก่าละเอียงเทรา พบว่า “แหล่งสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ” จำนวน 3 แห่ง และ “สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม” จำแนกเป็น “ป้อมและกำแพงเมืองละเอียงเทรา” 1 แห่ง, “ศาสนสถาน” 12 แห่ง, “อนุสรณ์สถาน” 1 แห่ง และ “มรดกสถาปัตยกรรม” 10 แห่ง และประเมินศักยภาพของแหล่งองค์ประกอบของเมืองเก่าละเอียงเทรา ได้ดังนี้ คือ แหล่งที่มีศักยภาพต่ำ 2 แห่ง, แหล่งที่มีศักยภาพปานกลาง 19 แห่ง และแหล่งที่มีศักยภาพสูง 6 แห่ง

สำหรับขอบเขตพื้นที่เมืองเก่าละเอียงเทรามีเนื้อที่ทั้งหมด 3.96 ตารางกิโลเมตร หรือ 2,475.69 ไร่ และขอบเขตพื้นที่ต่อเนื่อง (Buffer Zone) ซึ่งอยู่โดยรอบพื้นที่เมืองเก่าละเอียงเทรา มีเนื้อที่ทั้งหมด 2.73 ตารางกิโลเมตร หรือ 1,704.89 ไร่ ซึ่งได้ดำเนินการเสนอต่อคณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์และเมืองเก่าเพื่อเสนอต่อคณะรัฐมนตรีเพื่อพิจารณาประกาศขอบเขตพื้นที่เมืองเก่า เพื่อนำไปสู่แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาในมิติต่างๆ อย่างยั่งยืนต่อไป

คำสำคัญ: การประกาศขอบเขตพื้นที่เมืองเก่า, องค์ประกอบของเมืองเก่า, เมืองเก่าละเอียงเทรา

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของ “โครงการกำหนดขอบเขตพื้นที่เมืองเก่าละเอียงเทรา” ภายใต้ “โครงการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า: เสริมสร้าง* ความรู้ความเข้าใจเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า” รองศาสตราจารย์ ดร. เกรียงไกร เกิดศิริ หัวหน้าโครงการ. สนับสนุนโดย สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

The Old Town Boundary Identification of Chachoengsao and its Elements

Wilawan Phamornsuwan

Faculty of Science and Technology, Thammasat University

Namthip Sriwongchay

Ornchulee Wichianpradist

Cultural and Natural Environment Management Bureau,
The Office of Natural Resources and Environment Policy and Planning

Kreangkrai Kirdsiri

Tippawan Tangpoonsupsiri

Supot Chitsutthiyan

Kittikhun Janyaem

Faculty of Architecture, Silpakorn University

Isarachai Buranaut

Faculty of Decorative Arts, Silpakorn University

Abstract

The research of old town boundary identification of Chachoengsao aimed to identify the old town boundary by studying the elements of Chachoengsao old town and analysing its potential to generate the draft of old town boundary identification according to the regularity of Krung Rattanakosin and old town defined by the office of the prime minister. Thereafter, the draft of boundary was brought into the public hearing, consisting of all ranges of stakeholders, to collect recommendations and improvements for a decent boundary identification - covering all urban elements in a proper scale that should be agreed by all stakeholders - which was carried out based on the generated Geographic Information System (GIS) from the database of Department of Public Works and Town & Country Planning. Finally, the agreed draft of old town boundary was proposed to the subcommittee of consideration and approval for the action plan of conservation and development in Krung Rattanakosin and old town before submitting to the cabinet for the approval of Chachoengsao old town boundary identification.

The study of Chachoengsao old town elements and the value assessment of natural and cultural heritage presented the following old town elements; (1) 3 sites of natural heritage; (2) 24 sites of cultural heritage, consisting of 1 city fort and wall, 9 Buddhist monasteries, 3 shrines, 1 monument and 10 sites of architectural heritage. These old town elements were assessed in terms of the site potential, which presented 2 sites of low potential, 19 sites of middle potential and 6 sites of high potential.

Following this study, Chachoengsao old town boundary occupies 3.96 square kilometres; meanwhile, the buffer zone occupies 2.73 square kilometres. The old town identification was proceeded to the cabinet for the approval of old town boundary identification, yielding guidelines for Chachoengsao old town sustainable conservation and development onwards.

Keywords: Old town boundary identification, Old town element, Chachoengsao old town

1. บทนำ

“เมืองเก่า” ในบทความนี้ หมายถึง “ขอบเขตพื้นที่เมือง หรือบางส่วนของเมือง” ซึ่งในภาพรวมเป็น “สภาพทางกายภาพที่แสดงออกถึงความเป็นเมืองที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากการตั้งถิ่นฐานและสังคมนามธรรม และเป็นผลมาจากวัฒนธรรมที่เป็นผลจากการดำเนินชีวิตของผู้อยู่อาศัยในพื้นที่ดังกล่าวมาแต่เก่าก่อน และยังคงดำรงสถานะเป็นชุมชนหรือเป็นเมืองที่ยังมีการตั้งถิ่นฐานของผู้คนซึ่งยังมีพลวัตทางสังคมวัฒนธรรมอยู่ในปัจจุบัน” (Kirdsiri et al, 2020: 51)

การประกาศขอบเขตพื้นที่เมืองเก่าได้มุ่งพิจารณาพื้นที่เมืองที่สืบทอดมาจากอดีต ซึ่งการก่อรูปของเมืองในอดีตได้ใช้ต้นทุนของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางศิลปกรรม พื้นที่เมืองเก่าจึงประกอบด้วยองค์ประกอบทางกายภาพ หรือมรดกทางวัฒนธรรมจับต้องได้ (Tangible Cultural Heritage) อาทิ แหล่งโบราณคดี ป้อม ประตู คูเมือง กำแพงเมือง โครงข่ายเส้นทางสัญจรทั้งทางน้ำและทางบก อนุสรณ์สถาน จุดหมายตา ย่านและบริเวณสำคัญ มรดกทางสถาปัตยกรรม ทั้งที่เป็นศาสนสถาน อาคารราชการ บ้านเรือนของประชาชน ตลอดจนมรดกทางวัฒนธรรมจับต้องไม่ได้ (Intangible Cultural Heritage) ที่สืบทอดมาจากอดีต และยังคงรักษาคุณค่าและมีพลวัตมาจนปัจจุบัน

ทั้งนี้ คณะอนุกรรมการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์และเมืองเก่าได้กำหนดนโยบายและแผนให้ศึกษาบริบทของเมืองเก่าต่างๆ ตามบัญชีของคณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์และเมืองเก่าได้จัดทำไว้ ซึ่งได้ดำเนินการประกาศขอบเขตเมืองเก่าสำเร็จแล้วจำนวน 33 เมือง กระจายตัวในทุกภูมิภาคของประเทศไทย โดยในปี พ.ศ. 2563 ได้ดำเนินการศึกษาเพื่อการกำหนดขอบเขตเพิ่มเติมตามแผนการที่วางไว้อีก 3 เมือง คือ เมืองเก่าตรัง เมืองเก่าฉะเชิงเทรา และเมืองเก่าอุทัยธานี ซึ่งเมื่อดำเนินการครบถ้วนตามกระบวนการแล้วจะมีเมืองเก่าที่ได้รับการประกาศขอบเขตตามมติคณะรัฐมนตรี รวมทั้งสิ้น 36 เมือง

2. วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาองค์ประกอบของเมืองเก่า และประเมินคุณค่าของแหล่งมรดกทางธรรมชาติและศิลปกรรมในพื้นที่เมืองเก่าฉะเชิงเทรา
2. เพื่อศึกษาขอบเขตที่เหมาะสมของเมืองเก่าฉะเชิงเทราเพื่อดำเนินการประกาศเป็นพื้นที่เมืองเก่าตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยกรุงรัตนโกสินทร์และเมืองเก่า

3. วิธีการศึกษา

การประกาศขอบเขตพื้นที่เมืองเก่าฉะเชิงเทรา มีพื้นที่เป้าหมายอยู่ในเขตเทศบาลเมืองฉะเชิงเทรา ครอบคลุมพื้นที่ตำบลหน้าเมืองทั้งตำบล มีพื้นที่ 12.76 ตารางกิโลเมตร ซึ่งแบ่งออกเป็น 22 ชุมชน อย่างไรก็ตาม พื้นที่ตามขอบเขตเทศบาลเมืองฉะเชิงเทรานั้นมีขนาดที่กว้างขวางและครอบคลุมพื้นที่ส่วนพัฒนาใหม่ของเมือง ซึ่งไม่ใช่พื้นที่เป้าหมายของการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่เมืองเก่า

ในการนี้ จึงนำมาสู่การศึกษาเพื่อกำหนดขอบเขตที่เหมาะสมและครอบคลุมองค์ประกอบของเมืองเก่าที่มีความเข้มข้นอยู่ในพื้นที่ศูนย์กลางเมืองเมื่อแรกสร้างและค่อยๆ ลดความเข้มข้นลง ในการดำเนินการได้ใช้วิธีการสำรวจภาคสนามเพื่อรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิต่างๆ ทั้งข้อมูลทางกายภาพของแหล่งสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและศิลปกรรม การสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิในท้องถิ่น ร่วมกับการศึกษาเพื่อทบทวนสถานภาพความรู้ในเอกสารต่างๆ รวมไปถึงฐาน

ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ต่างๆ ร่วมกับการประยุกต์ใช้การสำรวจโดยใช้อากาศยานไร้คนขับ (UAV) เพื่อจัดทำแผนที่จากภาพถ่ายมุมสูงของพื้นที่ศึกษา เมื่อค้นพบองค์ประกอบที่สำคัญของเมืองเก่า จะดำเนินการศึกษาเพื่อจัดทำคำอธิบายและการประเมินคุณค่าความสำคัญ จากนั้นจึงนำมาจัดทำแผนที่เพื่อศึกษาถึงการเกาะกลุ่มและการกระจายตัวของทำเลที่ตั้ง ซึ่งจะนำไปสู่การจัดทำร่างขอบเขตเบื้องต้นเพื่อนำไปสู่การจัดประชุมรับฟังความคิดเห็นจากผู้มีส่วนร่วมทุกภาคส่วนเพื่อร่วมตัดสินใจร่างขอบเขตที่คณะผู้ศึกษาได้นำเสนอในการรับฟังความคิดเห็น หลังจากนั้นจึงนำผลลัพธ์ของการรับฟังความคิดเห็นมาปรับปรุงจนได้ขอบเขตที่เหมาะสม และจัดทำระบบสารสนเทศทางภูมิศาสตร์โดยใช้ฐานข้อมูลสารสนเทศทางภูมิศาสตร์ของกรมโยธาธิการและผังเมืองเป็นข้อมูลพื้นฐาน เพื่อนำไปสู่การกำหนดขอบเขตพื้นที่เมืองเก่า และนำผลการศึกษาเสนอเพื่อขอรับการพิจารณาจากที่ประชุมคณะอนุกรรมการกลั่นกรอง และพิจารณาแผนการดำเนินงานในพื้นที่เมืองเก่า และคณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์และเมืองเก่าเพื่อพิจารณาและเสนอต่อคณะรัฐมนตรีเพื่อดำเนินประกาศขอบเขตพื้นที่เมืองเก่าจะเชิงเทราต่อไป

ภาพที่ 1: แผนภาพแสดงขั้นตอนกำหนดขอบเขตพื้นที่เมืองเก่า

4. ประวัติศาสตร์ของพื้นที่ศึกษาโดยสังเขป

“เมืองฉะเชิงเทรา” ตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มแม่น้ำบางปะกงซึ่งมีประวัติศาสตร์ความเป็นมามาแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลาง ดังปรากฏหลักฐานกล่าวถึงว่าออกเมืองวิเศษฤาไชยเป็นผู้ครองเมืองฉะเชิงเทราในฐานะหัวเมืองชั้นในหรือหัวเมืองจัตวาในเอกสารกฎหมายตราสามดวง พระไอยการนาทหารหัวเมือง ซึ่งตราขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

ในปี พ.ศ. 1998 (Office of The Royal Society, 2007: 1149) และการกล่าวถึงการขุดคลองสำโรงเพื่อเชื่อมระหว่างลุ่มน้ำบางปะกงกับลุ่มน้ำเจ้าพระยาเข้าด้วยกันในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ตลอดจนการเกณฑ์ “ชาวฉะเชิงเทรา” กับชาวเมืองจันทบูร และชาวระยองไปรบในศึกเมืองละแวกในรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา (Fine Arts Department, 2005: 247) และในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในปี พ.ศ. 2136 โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าเมืองฉะเชิงเทราเกณฑ์พลพร้อมกับเมืองนครนายก เมืองปราจีนบุรี และเมืองสระบุรีไปทำสงครามกับศูนย์กลางอำนาจลุ่มน้ำโตนเลสาบซึ่งศึกครั้งนั้นได้ชัยชนะ

ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2310 เกิดสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยา หัวเมืองทางปากตะวันออกจึงมีบทบาทขึ้นด้วยเป็นที่ระดมกำลังของพระยากำแพงเพชร ซึ่งต่อมา คือ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ได้คุมพลตีฝ่าจากกรุงศรีอยุธยาผ่านเมืองฉะเชิงเทรา และปะทะกับทหารพม่าที่ปากน้ำโจ้โล้ ปัจจุบันอยู่ในอำเภอบางคล้า พระองค์พาทหารเดินทัพมุ่งไปตั้งมั่นที่จันทบุรีแล้วจึงนำทัพกลับมาสู่เมืองคืนจากกองทัพพม่า (Khainan, 1991: 47)

ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 เมืองฉะเชิงเทรา มีฐานะเป็นเมืองจัตวาขึ้นกับกรมพระกลาโหม ภายหลังสังกัดกรมมหาดไทย (Princess Maha Chakri Sirindhorn Foundation, 2012: 92) และมีบทบาทเป็นเมืองที่มีความสัมพันธ์กับชาวจีน โดยมีชาวจีนแต่จิวเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่เมืองแปดริ้ว (ฉะเชิงเทรา) และเมืองอื่น ๆ ในภาคตะวันออก ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 ชาวจีนมีบทบาทสำคัญและเข้ามาในพื้นที่เพื่อปลูกอ้อยน้ำตาล และกรุงเทพฯ เปิดให้ประมุขจัดเก็บอากรบ่อนเบี้ยและอนุญาตให้ชาวจีนที่ฉะเชิงเทราเปิดบ่อนพนัน ต่อมาในปี พ.ศ. 2377 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายเมืองแปดริ้วจากปากแม่น้ำโจ้โล้มาตั้งที่ปากคลองท่าไข่ และสร้างเมืองที่มีป้อมกำแพงล้อมรอบ โดยมีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงรักษัรณเรศ (หม่อมไกรสร) เป็นแม่กองควบคุมการสร้างป้อมปราการ (Thiphakornrawong, 2014: 62) เพื่อป้องกันศึกญวนและเขมรที่มาจากแม่น้ำบางปะกงและอ่าวไทย ในช่วงปลายรัชกาลที่ 3 ในปี พ.ศ. 2391 เกิดเหตุการณ์กบฏอั้งยี่หรือกบฏจีนตัวเหี้ยเข้ายึดเมืองฉะเชิงเทราเป็นเหตุให้ชาวบ้านต้องหนีออกไปอยู่ในป่ากร ทางกรุงเทพฯ จึงส่งเจ้าพระยาพระคลังกับเจ้าพระยาบดินทรเดชามาปราบกบฏ (Thiphakornrawong, 2014: 130)

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ได้มีการลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริง (Bowring Treaty) ในปี พ.ศ. 2398 กับอังกฤษ ในช่วงเวลาดังกล่าวนั้นมีการเผยแผ่ศาสนาคริสต์ในพื้นที่เมืองฉะเชิงเทราด้วย นอกจากนี้ ยังมีการตั้งกงสุลจีนในบังคับสยามขึ้นที่เมืองฉะเชิงเทราเพื่อพิจารณาคดีความของคนจีนในปี พ.ศ. 2411 ในปี พ.ศ. 2435 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งมณฑลปราจีนบุรี ซึ่งปราจีนบุรี นครนายก พนมสารคาม และฉะเชิงเทราได้ถูกผนวกอยู่กับมณฑลปราจีนบุรี และเมื่อวันที่ 8 มกราคม พ.ศ. 2445 ได้ย้ายที่ตั้งมณฑลปราจีนบุรีมาที่เมืองฉะเชิงเทรา จึงสร้าง “ศาลาว่าการมณฑลปราจีนบุรี” “ค่ายทหารที่ตำบลโสธร” “โรงเรียนฉะเชิงเทรารังสฤษฏ์” ซึ่งปัจจุบัน คือ โรงเรียนเบญจมราชาธิราชรังสฤษฏ์ ตลอดจน “ที่ทำการไปรษณีย์” และ “ที่ทำการศาลมณฑลปราจีนบุรี” ซึ่งปัจจุบัน คือ อาคารพุทธสมาคมจังหวัดฉะเชิงเทรา รวมทั้งก่อสร้างเส้นทางรถไฟจากกรุงเทพฯ มายังเมืองฉะเชิงเทรา (Chulalongkorn, King, 1933) และการขุดคลองเพื่อการคมนาคม และการเกษตรกรรม

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร รัชกาลที่ 8 ได้เสด็จพระราชดำเนินมายังจังหวัดฉะเชิงเทราในวันที่ 24 พฤษภาคม พ.ศ. 2489 เพื่อทรงเป็นประธานคณะผู้พิพากษาในศาลประจํามณฑลปราจีนบุรี และเสด็จฯ เยือนกองพันทหารช่างที่ 2

ในปี พ.ศ. 2509 พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ได้เสด็จพระราชดำเนิน เยือนวัดโสธรวรารามเป็นครั้งแรก และได้เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์พระอุโบสถหลังใหม่ วันที่ 19 มกราคม พ.ศ. 2531 เริ่มก่อสร้างในปี พ.ศ. 2535 เพื่อเฉลิมฉลองในโอกาสที่พระองค์ทรงครองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี โดยสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเป็นองค์ประธานในการก่อสร้าง และในวันที่ 5 กันยายน พ.ศ. 2539 ทั้งสองพระองค์เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธียกฉัตรทองคำเหนือมณฑปพระอุโบสถ จังหวัดฉะเชิงเทรามีการแบ่งการปกครองเป็น 11 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองฉะเชิงเทรา อำเภอบ้านโพธิ์ อำเภอบางคล้า อำเภอบางน้ำเปรี้ยว อำเภอพนมสารคาม อำเภอสนามชัยเขต อำเภอบางน้ำเปรี้ยว อำเภอบางปะกง อำเภอแปลงยาว อำเภอราชสาส์น อำเภอท่าตะเกียบ และอำเภอคลองเขื่อน

ทั้งนี้ ต่อมามีการพัฒนาพื้นที่เมืองต่างๆ ในแถบชายฝั่งทะเลตะวันออกทางมิติเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม นับตั้งแต่การพัฒนาท่าเรือน้ำลึก การส่งเสริมการเชื่อมต่อทางเศรษฐกิจกับกัมพูชา และการผลักดันให้เกิดการพัฒนาเมืองใหม่และพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจตะวันออก ทำให้การพัฒนาและความเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ต่างๆ ทางปากตะวันออกของกรุงเทพฯ อย่างรวดเร็ว จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเร่งศึกษาต้นทุนทางวัฒนธรรมของพื้นที่เมืองเก่าฉะเชิงเทราเพื่อนำไปสู่การวางแผนการอนุรักษ์และพัฒนาบนฐานทุนวัฒนธรรมในบริบทสังคมร่วมสมัยที่สอดคล้องกับการพัฒนาในระดับมหภาค ในขณะที่ธำรงรักษาต้นทุนทางสังคม และวัฒนธรรมอันเป็นต้นทุนสำคัญในการพัฒนาอย่างยั่งยืนต่อไป

5. ผลการศึกษา

5.1 องค์ประกอบของเมืองเก่าฉะเชิงเทรา

พื้นที่ที่กรณศึกษาในการประกาศขอบเขตพื้นที่เมืองเก่าฉะเชิงเทรา ซึ่งมีที่ตั้งสัมพันธ์กับแม่น้ำบางปะกง และลำคลองสาขาจึงมีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินหลากหลายเชื้อชาติ ดังประจักษ์ในงานศิลปะ วัฒนธรรม และสถาปัตยกรรม รวมถึงความเชื่อ ความศรัทธาในศาสนาและสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ ก่อให้เกิดมรดกทางวัฒนธรรมทั้งที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้เป็นจำนวนมากที่มีลักษณะเฉพาะตัวของชุมชนริมน้ำบางปะกง ดังปรากฏในแผนที่ 1 ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

5.1.1 สิ่งแวดล้อมธรรมชาติ

ผลลัพธ์จากการสำรวจภาคสนามในโครงการวิจัยเพื่อกำหนดขอบเขตพื้นที่เมืองเก่าฉะเชิงเทรา พบองค์ประกอบที่สอดคล้องกับนิยาม “สิ่งแวดล้อมธรรมชาติ” คือ (1) “แม่น้ำบางปะกง” เป็นแม่น้ำสายสำคัญของภาคตะวันออก มีความยาวประมาณ 230 กิโลเมตร ล้อมเลียงชีวิตผู้คนในพื้นที่มาอย่างยาวนาน เป็นทั้งแหล่งน้ำอุปโภค-บริโภค และการคมนาคมมาตลอดหน้าประวัติศาสตร์เมืองฉะเชิงเทรา (2) “คลองท่าไข่ และประตูน้ำท่าไข่” มีต้นคลองอยู่ที่วัดนครเนื่องเขตซึ่งเป็นจุดบรรจบของลำคลอง 4 สาย คือ คลองนครเนื่องเขต คลองบางลำพู คลองวังตะเคียน และคลองท่าไข่ ซึ่งเป็นเส้นทางเชื่อมต่อระหว่างคลองแสนแสบและคลองนครเนื่องเขต (3) “คลองกลาง” หรือ “คลองบ้านใหม่” มีต้นคลองอยู่ที่คลองบางขวัญและคลองบางลำพู ไหลมาบรรจบกับแม่น้ำบางปะกง ที่ปากคลองกลางเป็นที่ตั้งของ “ตลาดบ้านใหม่”

5.1.2 สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

การสำรวจภาคสนามในโครงการวิจัยเพื่อกำหนดขอบเขตพื้นที่เมืองเก่าฉะเชิงเทรา พบองค์ประกอบที่เป็นสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมที่หลากหลาย เนื่องจากมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่มีอย่างยาวนาน ตลอดจนความหลากหลายของสังคม และวัฒนธรรมในพื้นที่ ดังจำแนกออกเป็นกลุ่มดังนี้

1) ป้อมและกำแพงเมืองฉะเชิงเทรา

(4) “ป้อมและกำแพงเมืองฉะเชิงเทรา” สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2377 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 (ครองราชย์ระหว่างปี พ.ศ. 2330-2394) เมื่อครั้งย้ายเมืองฉะเชิงเทรามาสร้างใหม่ในตำแหน่งปัจจุบัน เพราะเมืองฉะเชิงเทราเปรียบเสมือนเมืองหน้าด่านสำคัญ ตัวเมืองวางตัวขนานกับแม่น้ำบางปะกง ยาว 525 เมตร กว้าง 290 เมตร กำแพงหนา 1 เมตร สูง 3 เมตร ปัจจุบันกำแพงบางส่วนถูกรื้อลงคงเหลือเพียงแนวกำแพงเมืองบริเวณข้างกำแพงเรือนจำ มีระยะประมาณ 200 เมตร

2) ศาสนสถาน

ในขอบเขตพื้นที่เมืองเก่าฉะเชิงเทราและพื้นที่ข้างเคียง มีศาสนสถาน 12 แห่ง ดังมีรายการ คือ (5) “วัดโสธรวรารามวรวิหาร” ตั้งอยู่ริมแม่น้ำบางปะกงเป็นที่ประดิษฐาน “พระพุทธรูปโสธร” เดิมเป็นวัดราษฎร์ต่อมาได้ยกฐานะขึ้นเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร มีนามว่า “วัดโสธรวรารามวรวิหาร” สำหรับพระอุโบสถหลังปัจจุบันก่อสร้างแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2541 เพื่อเฉลิมพระเกียรติในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทรงครองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี (6) “วัดปิตุลาธิราชรังสฤษฎ์ (วัดเมือง)” เมื่อปี พ.ศ. 2377 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างเมืองฉะเชิงเทรา ในโอกาสนั้นจึงได้สร้าง “วัดเมือง” ขึ้นด้วย ต่อมาปี พ.ศ. 2451 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้พระราชทานนามว่า “วัดปิตุลาธิราชรังสฤษฎ์” แปลว่า “วัดที่ลูกของพระเจ้าแผ่นดินทรงสร้าง” และได้ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 113 ตอนพิเศษ 50 ง เมื่อวันที่ 18 ธันวาคม พ.ศ. 2539 (7) “วัดภิกขุสังฆาราม (วัดแหลมใต้)” ตั้งอยู่ริมแม่น้ำบางปะกง นอกจากเสนาสนะต่างๆ ของวัดแล้ว ที่น่ายังมีเรือนแพเก่าอายุกว่า 100 ปี เป็นเรือนแพหลังสุดท้ายที่ยังคงใช้สอยอยู่ในปัจจุบัน (8) “วัดอุภัยภาติการาม (วัดข้าบกอง)” สร้างโดยขุนพิพิธพานิชกรรม โดยสร้างหลวงพ่อโต ขนาดหน้าตัก 6.5 เมตร สูง 12 เมตร โดยจำลองแบบจากวัดพนัญเชิงอยุธยา เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เสด็จพระราชดำเนินมาฉะเชิงเทราจึงพระราชทานเงินสมทบสร้างพระอารามและปฏิสังขรณ์วัด และพระราชทานนามว่า “วัดอุภัยภาติการาม” (9) “วัดเทพนิมิตร” ตั้งอยู่ริมคลองกลางหรือคลองบ้านใหม่ สร้างเมื่อ พ.ศ. 2411 ต่อมาพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร รัชกาลที่ 8 พระราชทานพระบรมรูปโลหะหล่อไว้เป็นพระราชาอนุสรณ์ เมื่อครั้งสร้างอุโบสถหลังใหม่เมื่อวันที่ 4 ตุลาคม พ.ศ. 2488 (10) “วัดพยัคฆอินทาราม (วัดเจดีย์)” ตั้งอยู่นอกขอบเขตพื้นที่ที่เสนอให้ประกาศขอบเขตเป็นพื้นที่เมืองเก่า ทว่าเป็นวัดที่มีความสำคัญเนื่องจากพบหลักฐานถึงการย้ายเมืองแปดริ้ว (11) “วัดสายชล ณ รังสี” เดิมชื่อว่า “วัดแหลมบน” สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2385 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 (12) “วัดจีนประชาสโมสร (วัดเล่งฮกยี่)” เดิมชื่อว่า “เล่งฮกยี่” ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงพระราชทานชื่อใหม่เป็น “วัดจีนประชาสโมสร” (13) “วัดเซนต์ปอล” ตั้งอยู่ตรงข้ามกับตัวเมืองเก่าฉะเชิงเทรา (14) “ศาลหลักเมืองฉะเชิงเทรา” ตั้งอยู่บนถนนมรุพงษ์ อยู่ติดกับศาลเจ้าพ่อหลักเมืองจังหวัดฉะเชิงเทรา และห่าง

จากป้อมและกำแพงเมืองฉะเชิงเทรามาทางเหนือเล็กน้อย ภายในศาลมีเสาหลักเมือง 2 ต้น ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2377 ต่อมาเสาหลักเมืองชำรุดทรุดโทรม พระยาวิเศษฤๅชัย (ซ่าง) เจ้าเมืองฉะเชิงเทรา ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้เปลี่ยนเสาหลักเมืองที่ชำรุด พร้อมทั้งมีการบำเพ็ญกุศลและสมโภชการยกเสาหลักเมืองในวันที่ 16 กรกฎาคม พ.ศ. 2438 (15) “ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองจังหวัดฉะเชิงเทรา” ตั้งอยู่ด้านหน้าศาลหลักเมืองฉะเชิงเทรามีลักษณะทางสถาปัตยกรรมแบบจีน (16) “ศาลเจ้าแม่กวนอิมลอยน้ำ” หรือสมาคมสงเคราะห์การกุศลจังหวัดฉะเชิงเทรา ภายในประดิษฐานประติมากรรมพระโพธิสัตว์กวนอิม

3) อนุสรณ์สถาน

ในขอบเขตพื้นที่เมืองเก่าฉะเชิงเทรา มีอนุสาวรีย์ 1 แห่ง คือ (17) “อนุสาวรีย์พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร)” ปรากฏชาวฉะเชิงเทราที่รับราชการตั้งแต่รัชกาลของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 จนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 และได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาศรีสุนทรโวหาร

4) มรดกสถาปัตยกรรม

ในขอบเขตพื้นที่เมืองเก่าฉะเชิงเทรา มีแหล่งมรดกสถาปัตยกรรม 10 แห่ง คือ (18) “ตำหนักกรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์” สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2446 เป็นเรือนไม้สองชั้นตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง เคยเป็นที่ประทับพักแรมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในคราวที่เสด็จประพาสฉะเชิงเทราถึง 2 ครั้ง คือ ในปี พ.ศ. 2450 และปี พ.ศ. 2451 ปัจจุบันปรับเปลี่ยนเป็นพิพิธภัณฑสถานเมืองฉะเชิงเทรา และเปิดให้เข้าชมเมื่อปลายปี พ.ศ. 2561 (19) “อาคารสำนักงานทรัพย์สินพระมหากษัตริย์ จังหวัดฉะเชิงเทรา (ศาลาว่าการมณฑลปราจีน)” สร้างในปี พ.ศ. 2449 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เป็นอาคารชั้นเดียวก่ออิฐ ยาว 73 เมตร กว้าง 19 เมตร เป็นอาคารที่ซีกปีกออก 2 ซ้าง หลังคาปั้นหยามุงกระเบื้องว่าว กึ่งกลางอาคารเป็นมุขทางเข้าบันแถลงหน้าบันตกแต่งด้วยรูปครุฑ ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน เมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม พ.ศ. 2520 (20) “อาคารพุทธสมาคมฉะเชิงเทรา” เดิมเป็นศาลประจำมณฑลปราจีน ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน เมื่อวันที่ 18 ธันวาคม พ.ศ. 2539 (21) “อาคารไพบรณีย์หลังเก่า” ตั้งอยู่ในพื้นที่ของวิทยาลัยอาชีวศึกษาฉะเชิงเทรา สร้างในปี พ.ศ. 2458 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน เมื่อวันที่ 16 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2532 (22) “อาคารไม้สัก 100 ปี กองบัญชาทหารบกมณฑลปราจีน” ปัจจุบันตั้งอยู่ภายในค่ายศรีโสธร กองพันทหารช่างที่ 2 กองพลทหารราบที่ 2 รักษาพระองค์ สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2451 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เป็นอาคารไม้สักชั้นเดียวยกใต้ถุน กว้าง 10 เมตร ยาว 95 เมตร หลังคามุงกระเบื้อง มีมุขด้านหน้าและด้านหลัง (23) “อาคารสถานีตำรวจภูธรเมืองฉะเชิงเทรา” ปัจจุบันอยู่ภายในบริเวณสถานีตำรวจภูธรเมืองฉะเชิงเทรา ซึ่งมีอาคารที่ทรงคุณค่าทางสถาปัตยกรรมและประวัติศาสตร์ จำนวน 2 หลัง คือ อาคารกองบังคับการตำรวจภูธรภาค 2 และอาคารบ้านพักของผู้กำกับสถานีตำรวจภูธรเมืองฉะเชิงเทรา (24) “ชุมชนหน้าเมือง หรือตลาดหน้าเมือง” อยู่ริมแม่น้ำบางปะกงบนถนนมรุพงษ์ริมกำแพงเมืองกำแพงเมือง เป็นอาคารชั้นเดียว หลังคามุงกระเบื้องว่าว (25) “ย่านตลาดบ้านใหม่” ตั้งอยู่ริมแม่น้ำบางปะกงตรงปากคลองกลางหรือคลองบ้านใหม่ มีอายุราว 150 ปี เดิมเรียกว่า “ตลาดริมน้ำ” (26) “ย่านการค้าตลาดทรัพย์สินพระมหากษัตริย์ จังหวัดฉะเชิงเทรา” เป็นย่านการค้าเก่าแก่ที่มีอาคารพาณิชย์บริเวณถนนพานิช

ย่านการค้านี้ยังประกอบด้วย ตลาดสด ธนาคาร ร้านทองรูปพรรณ ร้านขายสินค้าประเภทต่างๆ (27) “กลุ่มย่านการค้าบริเวณปากคลองท่าไข่” ตั้งอยู่บริเวณปากคลองท่าไข่ที่ไหลมาบรรจบกับแม่น้ำบางปะกง มีกลุ่มตลาด 3 แห่ง คือ ตลาดทรัพย์สินพระมหากษัตริย์เก่า ตลาดท่าใหญ่ และตลาดเกือกกุล ซึ่งเป็นกลุ่มย่านการค้าดั้งเดิมของเมือง

5.2 การประเมินศักยภาพขององค์ประกอบของเมืองเก่าฉะเชิงเทรา

การประกาศขอบเขตพื้นที่เมืองเก่าให้ความสำคัญกับ “ความครบถ้วนสมบูรณ์ (Integrity)” ของเนื้อเมืองเก่าที่ยังคงรักษาอัตลักษณ์และองค์รวมขององค์ประกอบของเมืองเก่าที่สามารถใช้เป็นต้นทุนสำหรับการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่เมืองเก่าฉะเชิงเทราต่อไปอย่างยั่งยืน

ในการนี้ จึงกำหนดคุณค่าด้านต่างๆ ออกเป็น 6 ด้าน คือ “ความสำคัญต่อสังคมและชุมชน” กำหนดน้ำหนัก ตั้งแต่ 6 คะแนน, “ความสำคัญด้านประวัติศาสตร์” กำหนดน้ำหนัก 5 คะแนน, “องค์ประกอบและจินตภาพของเมือง” กำหนดน้ำหนัก 4 คะแนน, “สถาปัตยกรรมและศิลปกรรม” กำหนดน้ำหนัก 3 คะแนน, “อายุและความเก่าแก่” กำหนดน้ำหนัก 2 คะแนน, “คุณภาพและสภาพอาคาร” กำหนดน้ำหนัก 1 คะแนน ซึ่งจะเห็นได้ว่า การกำหนดคะแนนในการประเมินคุณค่านั้นให้ความสำคัญที่มีต่อภาพรวมของเมืองและชุมชนในลำดับคะแนนที่สูง และลดหลั่นลงไปตามบริบทของอาคารที่ส่งผลกระทบต่อภาพรวมของชุมชนและเมือง

ทั้งนี้ ในการลงภาคสนามเพื่อการสำรวจและประเมินศักยภาพขององค์ประกอบของเมืองเก่าโดยคณะนักวิจัย จะมีการประเมินคะแนนอีกส่วนหนึ่ง โดยมีค่าน้ำหนักตั้งแต่ 1-3 คะแนน ที่จะประเมินองค์ประกอบของเมืองเก่าตามประเด็นคุณค่าทั้ง 6 ด้าน ที่กล่าวมาในย่อหน้าข้างต้น เพื่อนำผลการประเมินของคณะผู้วิจัยมาคำนวณผลรวมถ่วงน้ำหนักของคุณค่าขององค์ประกอบของเมืองเก่า เพื่อนำมาจัดกลุ่มศักยภาพและคุณค่าในภาพรวมขององค์ประกอบของเมืองเก่า ดังสรุปผลรายงานตามตารางที่ 1 ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 1: การประเมินค่าน้ำหนักคุณค่า และระดับศักยภาพขององค์ประกอบต่าง ๆ ของเมืองเก่าฉะเชิงเทรา

รหัส	องค์ประกอบของเมืองเก่า	คุณค่าเชิงประวัติศาสตร์		คุณค่าเชิงศิลปกรรม		คุณค่าเชิงสถาปัตยกรรม		คุณค่าเชิงสังคมและชุมชน		คุณค่าเชิงกายภาพ		คุณค่าเชิงเศรษฐกิจ		รวม	ระดับ
		น้ำหนัก	ชนิด	น้ำหนัก	ชนิด	น้ำหนัก	ชนิด	น้ำหนัก	ชนิด	น้ำหนัก	ชนิด	น้ำหนัก	ชนิด		
1	แม่น้ำบางปะกง	3	18	3	15	3	12	1	3	3	6	2	2	56	H
2	คลองท่าไข่ และประตูน้ำท่าไข่	3	18	3	15	1	4	1	3	3	6	2	2	48	M
3	คลองกลาง (คลองบ้านใหม่)	2	12	2	10	1	4	1	3	3	6	2	2	37	M
4	ป้อมและกำแพงเมืองฉะเชิงเทรา	3	18	3	15	3	12	3	9	3	6	2	2	62	H

รหัส	องค์ประกอบของเมืองเก่า	ถนนในเขตกำแพงเมือง		ประตูเมืองในเขตกำแพงเมือง		เขตเมืองเก่าในเขตกำแพงเมือง		กำแพงเมืองเก่า		กำแพงเมืองเก่า		กำแพงเมืองเก่า		กำแพงเมืองเก่า	เมืองเก่า
		หน้า	หลัง	หน้า	หลัง	หน้า	หลัง	หน้า	หลัง	หน้า	หลัง	หน้า	หลัง		
5	วัดโสธรวรารามวรวิหาร	3	18	3	15	3	12	3	9	3	6	3	3	63	H
6	วัดปิตุลาธิราชรังสฤษฎ์ (วัดเมือง)	3	18	3	15	2	8	3	9	3	6	3	3	59	H
7	วัดภิกขุสังฆาราม (วัดแหลมใต้)	2	12	2	10	2	8	2	6	2	4	2	2	42	M
8	วัดอุภัยภาติการาม (วัดช้างปาก)	2	12	2	10	2	8	2	6	2	4	3	3	43	M
9	วัดเทพนิมิตร	2	12	2	10	2	8	2	6	2	4	2	2	42	M
10	วัดพยัคฆอินทาราม (วัดเจดีย์)	2	12	2	10	2	8	2	6	2	4	2	2	42	M
11	วัดสายชล ณ รังษี (วัดแหลมบน)	2	12	2	10	2	8	2	6	2	4	2	2	42	M
12	วัดจันทราภิบาล (วัดเล่งฮกยี่)	2	12	2	10	2	8	2	6	2	4	3	3	43	M
13	วัดเขนด็ปอล	2	12	2	10	2	8	2	6	2	4	3	3	43	M
14	ศาลหลักเมืองฉะเชิงเทรา	2	12	2	10	2	8	2	6	2	4	2	2	42	M
15	ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองจังหวัดฉะเชิงเทรา	2	12	2	10	2	8	2	6	2	4	2	2	42	M
16	ศาลเจ้าแม่กวนอิมลอยน้ำ	2	12	2	10	2	8	2	6	2	4	3	3	43	M
17	อนุสาวรีย์พระยาศรีสุนทรโวหาร	2	12	2	10	2	8	2	6	1	2	3	3	41	M
18	ตึกหน้ากรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์	2	12	3	15	3	12	2	6	3	6	3	3	54	H
19	อาคารสำนักงานทรัพย์สินพระมหากษัตริย์ จังหวัดฉะเชิงเทรา (ศาลาว่าการมณฑลปราจีน)	2	12	3	15	3	12	2	6	3	6	3	3	54	H
20	อาคารพุทธสมาคมฉะเชิงเทรา (ศาลาธรรมศาลาปราจีน)	1	6	3	15	2	8	2	6	3	6	1	1	42	M
21	อาคารไปรษณีย์หลังเก่า	1	6	1	5	1	4	3	9	2	4	1	1	29	L

รหัส	องค์ประกอบของเมืองเก่า	แหล่งมรดกทางวัฒนธรรม ปึกแผ่น		แหล่งมรดกทางวัฒนธรรม ปึกแผ่น		แหล่งมรดกทางวัฒนธรรม ปึกแผ่น		แหล่งมรดกทางวัฒนธรรม ปึกแผ่น		แหล่งมรดกทางวัฒนธรรม ปึกแผ่น		แหล่งมรดกทางวัฒนธรรม ปึกแผ่น		แหล่งมรดกทางวัฒนธรรม ปึกแผ่น	
		ประเภท ชนิด	ประเภท ชนิด	ประเภท ชนิด	ประเภท ชนิด	ประเภท ชนิด	ประเภท ชนิด	ประเภท ชนิด	ประเภท ชนิด	ประเภท ชนิด	ประเภท ชนิด	ประเภท ชนิด	ประเภท ชนิด	ประเภท ชนิด	ประเภท ชนิด
22	อาคารไม้สัก 100 ปี กองบัญชา ทหารบกมณฑลปราจีน	2	12	2	10	1	4	3	9	2	4	3	3	42	M
23	อาคารสถานีตำรวจภูธร เมืองฉะเชิงเทรา	1	6	1	5	1	4	2	6	2	4	1	1	26	L
24	ชุมชนหน้าเมือง / ตลาดหน้าเมือง	2	12	2	10	2	8	3	9	2	4	2	2	45	M
25	ย่านตลาดบ้านใหม่	3	18	2	10	2	8	2	6	2	4	2	2	48	M
26	ย่านการค้าตลาดสดทรัพย์สิน พระมหากษัตริย์ ฉะเชิงเทรา	3	18	2	10	2	8	2	6	2	4	3	3	49	M
27	กลุ่มย่านการค้าบริเวณปากคลองท่าไข่	2	12	2	10	1	4	2	6	2	4	1	1	37	M

จากตารางที่ 1 การประเมินค่าระดับศักยภาพขององค์ประกอบต่าง ๆ ของเมืองเก่าฉะเชิงเทรา ที่มีหลักเกณฑ์การประเมินคุณค่าด้านต่างๆ คือ “ความสำคัญต่อสังคมและชุมชน” “ความสำคัญด้านประวัติศาสตร์” “องค์ประกอบและจินตภาพของเมือง” “สถาปัตยกรรมและศิลปกรรม” “อายุและความเก่าแก่” และ “คุณภาพและสภาพอาคาร” จากการประเมินคุณค่าจากผลรวมถ่วงน้ำหนัก แบ่งเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ “ระดับศักยภาพต่ำ (L-Low Potential)” มีผลจากการคำนวณระหว่าง 0 - 36 คะแนน “ระดับศักยภาพปานกลาง (M-Middle Potential)” มีผลจากการคำนวณระหว่าง 37 - 50 คะแนน และ “ระดับศักยภาพสูง (H-High Potential)” มีผลจากการคำนวณระหว่าง 51 - 63 คะแนน ทั้งนี้ ผลการประเมินในตารางที่ 1 จำแนกกลุ่มศักยภาพของแหล่งองค์ประกอบของเมืองเก่าฉะเชิงเทรา คือ กลุ่มศักยภาพต่ำ - L จำนวน 2 แหล่ง, กลุ่มศักยภาพปานกลาง - M จำนวน 18 แหล่ง และกลุ่มศักยภาพสูง - H จำนวน 6 แหล่ง ดังรายการตามตารางที่ 1

6. ข้อเสนอในการประกาศขอบเขตเมืองเก่า และพื้นที่ต่อเนื่องของเมืองเก่าจะเชิงเทรา

ขั้นตอนการนำเสนอขอบเขตเมืองเก่าจะเชิงเทรานั้น คณะผู้วิจัยได้ศึกษาองค์ประกอบของเมืองเก่าจะเชิงเทรา แล้วนำมาจัดทำแผนที่เพื่อศึกษารูปแบบการกระจายตัวขององค์ประกอบของเมืองเก่า ตลอดจนการนำผลการประเมินคุณค่าด้านต่างๆ มาร่วมในการวิเคราะห์ แล้วนำข้อเสนอร่างขอบเขตที่ครอบคลุมองค์ประกอบของเมืองเก่าที่มีความสำคัญ และมีคุณค่าด้านต่างๆ ต่อที่ประชุมรับฟังความคิดเห็นซึ่งประกอบด้วยผู้มีส่วนได้-เสียทุกภาคส่วนในพื้นที่เป้าหมาย ทั้งหน่วยงานราชการ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาคธุรกิจเอกชน ชุมชน ประชาชน เข้าร่วมประชุมเพื่อตัดสินใจต่อร่างขอบเขตพื้นที่เมืองเก่า โดยมีการจัดประชุมรับฟังความคิดเห็น 2 ครั้ง จากนั้นนำร่างขอบเขตพื้นที่เมืองเก่าจะเชิงเทราเสนอต่อที่ประชุมคณะอนุกรรมการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์เพื่อพิจารณาให้ความเห็นชอบและนำเสนอต่อคณะรัฐมนตรีเพื่อประกาศขอบเขตพื้นที่เมืองเก่าจะเชิงเทราต่อไป

จากขั้นตอนการเก็บข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนการรับฟังความคิดเห็นตามขั้นตอนอย่างครบถ้วนจึงนำมาสู่การพิจารณากำหนดขอบเขตพื้นที่เมืองเก่าจะเชิงเทรา ซึ่งกำหนดขอบเขต มีเนื้อที่ทั้งหมด 3.96 ตารางกิโลเมตร หรือ 2,475.69 ไร่ โดยมีอาณาเขตดังนี้ (แผนที่ 2)

ทิศเหนือ จรดจุดตัดถนนมหาจักรพรรดิ ซอย 2 กับทางรถไฟสายตะวันออก ต่อเนื่องไปทางทิศตะวันออกตามแนวกิ่งกลางทางรถไฟสายตะวันออก จนจรดกับแนวเขตเทศบาลเมืองจะเชิงเทรา และต่อเนื่องขึ้นไปทางทิศเหนือตามแนวเขตเทศบาลเมืองจะเชิงเทรา จนจรดกิ่งกลางคลองท่าไข่ ต่อเนื่องไปทางทิศตะวันออกตามแนวกิ่งกลางคลองท่าไข่ จนถึงแนวเขตเทศบาลเมืองจะเชิงเทรา และต่อเนื่องไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือตามแนวเขตเทศบาลเมืองจะเชิงเทรา จนกระทั่งจรดกิ่งกลางคลองกลาง (คลองบ้านใหม่) ต่อเนื่องเป็นเส้นตรงไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ จนจรดทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3200 ตัดกับถนนจะเชิงเทรา-บางน้ำเปรี้ยว ซอย 2 และต่อเนื่องไปตามแนวกิ่งกลางถนนจะเชิงเทรา-บางน้ำเปรี้ยว ซอย 2 จนกระทั่งจรดแนวเขตเทศบาลเมืองจะเชิงเทรา

ทิศตะวันออก จรดแนวกิ่งกลางถนนจะเชิงเทรา-บางน้ำเปรี้ยว ซอย 2 กับแนวเขตเทศบาลเมืองจะเชิงเทรา ต่อเนื่องลงมาทางทิศใต้ตามแนวเขตเทศบาลเมืองจะเชิงเทรา ข้ามแม่น้ำบางปะกงจนถึงแนวกิ่งกลางแม่น้ำบางปะกง และต่อเนื่องลงมาทางทิศใต้ตามแนวกิ่งกลางแม่น้ำบางปะกง

ทิศใต้ จรดแนวกิ่งกลางแม่น้ำบางปะกง ต่อเนื่องไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือจนจรดบริเวณกิ่งกลางปากคลองศรีโสธร และต่อเนื่องเข้าไปตามแนวกิ่งกลางคลองศรีโสธร เรื่อยไปจนกระทั่งจรดกับแนวกิ่งกลางถนนเทพคุณากร

ทิศตะวันตก จรดจุดตัดบริเวณแนวกิ่งกลางคลองศรีโสธรกับกิ่งกลางถนนเทพคุณากร ต่อเนื่องไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือตามแนวกิ่งกลางถนนเทพคุณากร จนกระทั่งจรดทางแยกตัดถนนศรีโสธรตัดใหม่กับถนนศรีโสธร และต่อเนื่องขึ้นไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือตามแนวกิ่งกลางถนนศรีโสธรตัดใหม่ จนจรดทางแยกตัดถนนสวนสมเด็จ และต่อเนื่องไปตามแนวกิ่งกลางถนนสวนสมเด็จ จนกระทั่งจรดทางแยกตัดถนนมหาจักรพรรดิ ต่อเนื่องไปทางทิศตะวันออกตามแนวกิ่งกลางถนนมหาจักรพรรดิ จนจรดทางแยกตัดถนนมหาจักรพรรดิ ซอย 2 และต่อเนื่องขึ้นไปทางทิศเหนือตามแนวกิ่งกลางถนนมหาจักรพรรดิ ซอย 2 จนกระทั่งจรดแนวกิ่งกลางทางรถไฟสายตะวันออก

นอกจากนี้ได้กำหนดขอบเขตพื้นที่ต่อเนื่อง (Buffer Zone) ของเมืองเก่าจะเชิงเทรา ได้แก่ พื้นที่บริเวณที่อยู่โดยรอบพื้นที่เมืองเก่าจะเชิงเทรา ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ชุมชนต่าง ๆ มีเนื้อที่ทั้งหมด 2.73 ตารางกิโลเมตร หรือ 1,704.89 ไร่ โดยกำหนดให้มีระยะห่างจากแนวเขตพื้นที่เมืองเก่าจะเชิงเทราออกไปทุกด้านเป็นระยะทาง 200 เมตร

(1) แม่น้ำบางปะกง

(2) คลองท่าไข่ และประตูน้ำท่าไข่

(3) คลองกลาง

(4) ป้อมและกำแพงเมืองฉะเชิงเทรา

(5) วัดโสธรวรารามวรวิหาร

(6) วัดปิตุลาธิราชรังสฤษฎ์ (วัดเมือง)

(7) วัดภิกขุสังขรณ์ (วัดแหลมใต้)

(8) วัดอุภัยภาติการาม (วัดชำปอกง)

(9) วัดเทพนิมิตร

(10) วัดพยุภคอินทาราม (วัดเจดีย์)

(11) วัดสายชล ณ รังสี

(12) วัดจีนประชาสโมสร (วัดเล่งฮกยี่)

(13) วัดเซนต์ปอล

(14) ศาลหลักเมืองฉะเชิงเทรา

(15) ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองจังหวัดฉะเชิงเทรา

(16) ศาลเจ้าแม่กวนอิมลอยน้ำ

(17)อนุสาวรีย์พระยาศรีสุนทรโวหาร

(18) ตำนักรมหนีนมรุพงษ์ศิริพัฒน์

(19) อาคารสำนักงานทรัพย์สินพระมหากษัตริย์
จังหวัดฉะเชิงเทรา (ศาลาว่าการมณฑลปราจีน)

(20) อาคารพุทธสมาคมฉะเชิงเทรา
(ศาลมณฑลปราจีน)

(21) อาคารไปรษณีย์หลังเก่า

(22) อาคารไม้สัก 100 ปี กองบัญชาทหารบก มณฑลปราจีน

(23) อาคารสถานีตำรวจภูธรเมืองฉะเชิงเทรา

(24) ชุมชนหน้าเมือง หรือตลาดหน้าเมือง

(25) ย่านตลาดบ้านใหม่

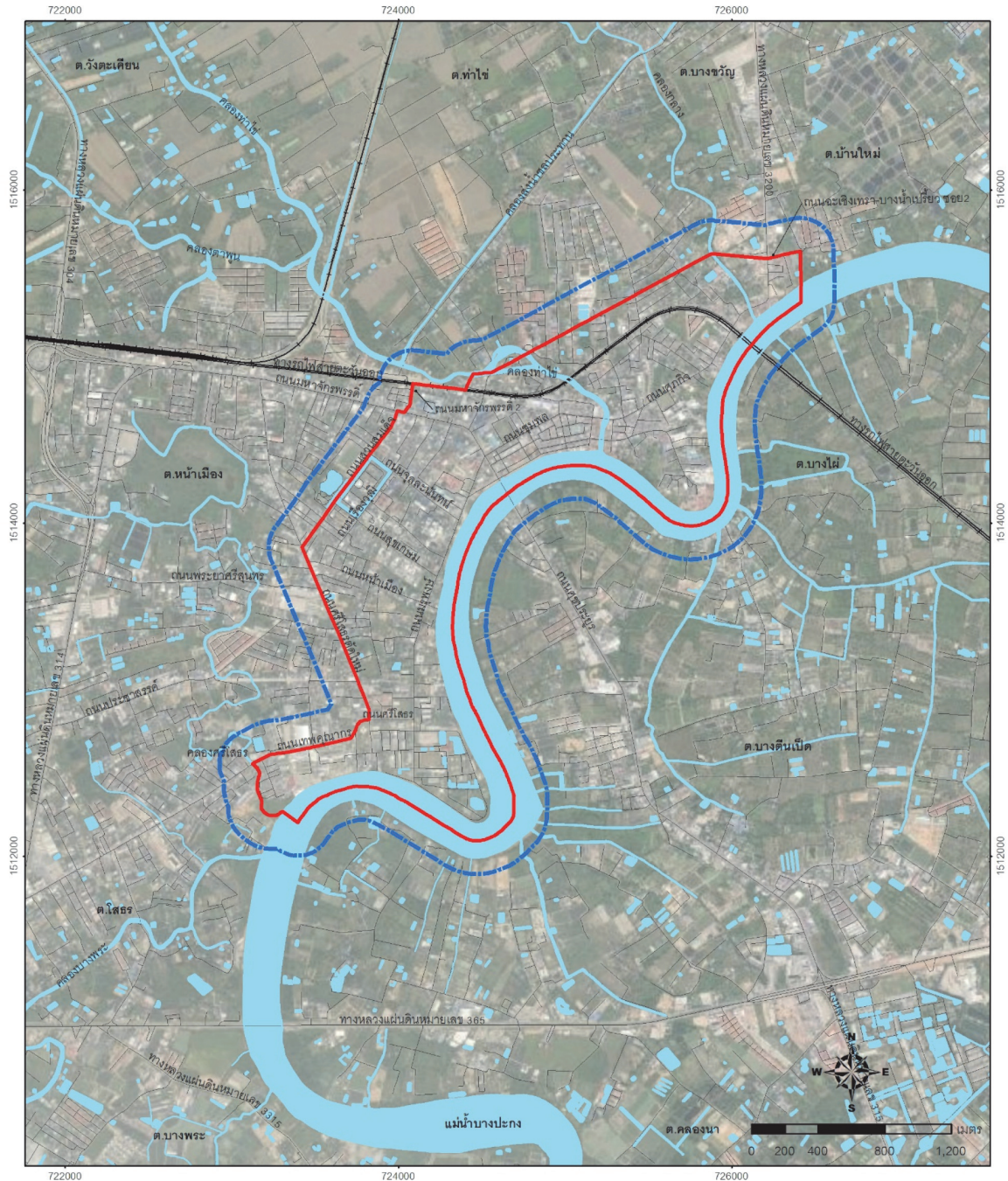

(26) ย่านการค้าตลาดทรัพย์สินพระมหากษัตริย์ จังหวัดฉะเชิงเทรา

(27) กลุ่มย่านการค้าบริเวณปากคลองท่าไข่

ภาพที่ 3: แผนที่แสดงขอบเขตพื้นที่เมืองเก่าฉะเชิงเทรา และพื้นที่ต่อเนื่อง

ที่มา: โครงการกำหนดขอบเขตพื้นที่เมืองเก่าฉะเชิงเทรา, กรุงเทพฯ: สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. หน้า 39.

- เส้นทางลำน้ำ
- แหล่งน้ำ
- ขอบเขตพื้นที่เมืองเก่าครึ่ง
- เส้นทางรถไฟ
- แหล่งน้ำ
- ขอบเขตพื้นที่ต่อเนื่อง
- เส้นทางคมนาคม

หน้าจั่ว: ว่าด้วยสถาปัตยกรรม การออกแบบ และสภาพแวดล้อมวารสารวิชาการ ประจำปีคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

7. บทสรุป

จากวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาองค์ประกอบของเมืองเก่า และการประเมินคุณค่าของแหล่งมรดกทางธรรมชาติและศิลปกรรมในพื้นที่เมืองเก่าฉะเชิงเทรา และขอบเขตที่เหมาะสมของเมืองเก่าฉะเชิงเทราเพื่อดำเนินการประกาศเป็นพื้นที่เมืองเก่าตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยกรุงรัตนโกสินทร์และเมืองเก่า มีบทสรุปตามวัตถุประสงค์ของบทความ คือ

องค์ประกอบที่มีศักยภาพของเมืองเก่าฉะเชิงเทรา จำแนกเป็น “แหล่งสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ” จำนวน 3 แห่ง คือ (1) “แม่น้ำบางปะกง”, (2) “คลองทำไร่และประตูน้ำทำไร่” และ (3) “คลองกลาง”

สำหรับ “สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม” จำแนกเป็น “(4) ป้อมและกำแพงเมืองฉะเชิงเทรา” 1 แห่ง “ศาสนสถาน” 12 แห่ง คือ (5) “วัดโสธรวรารามวรวิหาร” (6) “วัดปิตุลาธิราชรังสฤษฎ์ (วัดเมือง)” (7) “วัดภิกขุสังฆาราม (วัดแหลมใต้)” (8) “วัดอุภัยภาติการาม (วัดชำปอกง)” (9) “วัดเทพนิมิตร” (10) “วัดพยัคฆอินทาราม (วัดเจดีย์)” (11) “วัดสายชล ณ รังสี” (12) “วัดจีนประชาสโมสร (วัดเล่งฮกยี่)” (13) “วัดเซนต์ปอล” (14) “ศาลหลักเมืองฉะเชิงเทรา” (15) “ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองจังหวัดฉะเชิงเทรา” (16) “ศาลเจ้าแม่กวนอิมลอยน้ำ” สำหรับ “อนุสรณ์สถาน” มี (17) “อนุสาวรีย์พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร)” และ “มรดกสถาปัตยกรรม” จำนวน 9 แห่ง คือ (18) “ตำหนักกรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์” (19) “อาคารสำนักงานทรัพย์สินพระมหากษัตริย์ จังหวัดฉะเชิงเทรา (ศาลาว่าการมณฑลปราจีน)” (20) “อาคารพุทธสมาคมฉะเชิงเทรา (ศาลาอมณฑลปราจีน)” (21) “อาคารไปรษณีย์หลังเก่า” (22) “อาคารไม้สัก 100 ปี กองบัญชาทหารบกมณฑลปราจีน” (23) “อาคารสถานีตำรวจภูธรเมืองฉะเชิงเทรา” (24) “ชุมชนหน้าเมือง หรือตลาดหน้าเมือง” (25) “ย่านตลาดบ้านใหม่” (26) “ย่านการค้าตลาดทรัพย์สินพระมหากษัตริย์ จังหวัดฉะเชิงเทรา” (27) “กลุ่มย่านการค้าบริเวณปากคลองทำไร่”

ทั้งนี้ ผลการประเมินระดับศักยภาพขององค์ประกอบต่าง ๆ ของเมืองเก่าฉะเชิงเทรา คือ แหล่งที่มีศักยภาพต่ำ - L จำนวน 2 แห่ง, แหล่งที่มีศักยภาพปานกลาง - M จำนวน 19 แห่ง และแหล่งที่มีศักยภาพสูง - H จำนวน 6 แห่ง

สำหรับขอบเขตพื้นที่เมืองเก่าฉะเชิงเทรา ได้กำหนดเกณฑ์และการประเมินคุณค่าความสำคัญในด้านต่าง ๆ ขององค์ประกอบของเมืองเก่า รวมทั้งจัดลำดับความสำคัญตามระดับศักยภาพขององค์ประกอบของเมืองเหล่านั้น ผลการวิเคราะห์ดังกล่าวเป็นข้อมูลสำคัญในการพิจารณากำหนดขอบเขตพื้นที่เมืองเก่าฉะเชิงเทรา ซึ่งกำหนดขอบเขตเนื้อที่เนื้อที่ทั้งหมด 3.96 ตารางกิโลเมตร หรือ 2,475.69 ไร่ และขอบเขตพื้นที่ต่อเนื่อง (Buffer Zone) ของเมืองเก่าฉะเชิงเทรา มีเนื้อที่ทั้งหมด 2.73 ตารางกิโลเมตร หรือ 1,704.89 ไร่

ทั้งนี้ ขอบเขตพื้นที่เมืองเก่าฉะเชิงเทรา ได้นำเข้าสู่การประชุมคณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ ครั้งที่ 1/2564 วันที่ 18 มกราคม พ.ศ.2564 ที่ประชุมมีมติเห็นชอบในขอบเขตพื้นที่เมืองเก่าฉะเชิงเทรา และเวียนแจ้งขอความเห็นจากกระทรวงต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อเสนอความเห็นเรื่องขอบเขตพื้นที่เมืองเก่าและแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าฯ คือ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงการคลัง กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา กระทรวงคมนาคม กระทรวงวัฒนธรรม สำนักงบประมาณ สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงานทรัพย์สินพระมหากษัตริย์ และคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก และนำความเห็นเพื่อประกอบการพิจารณาเข้าสู่ที่ประชุมคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 27 เมษายน พ.ศ.2564 ซึ่งที่ประชุมมีมติเห็นชอบขอบเขตพื้นที่เมืองเก่าฉะเชิงเทรา และคณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ และเมืองเก่าได้ประกาศขอบเขตพื้นที่เมืองเก่าฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ 9 พฤษภาคม พ.ศ.2564

บรรณานุกรม

- Chulalongkorn, King. (1933). **Notes on the Opening Eastern and Northern Railways and a Visit in Chachoengsao** [čhotmāihēt rūrang pōet rotfai sāi tawan‘ōk læ sāi nūa læ sadet phrarātchadamnēn praphāt mūrang Chachōengsao]. Bangkok: Phra Chan.
- Fine Arts Department. (2005). “*Royal Chronicles of Ayutthaya, Phanchanthanumas Edition (phongsāwadān krung sīyutthayā chabap phan čhanthanumāt (Jerm)*”. In **Collection of the Royal Chronicle Volume 3 (prachum phongsāwadān chabap kānčhanāphisēk lem thī sām)**. Bangkok: The Office of Literature and History, Fine Arts Department.
- Khainan, S. (1991). **The History of Chachoengsao [Chachōengsao nai prawattisāt]**. Bangkok: Sri Mueang.
- The Office of Natural Resources and Environment Policy and Planning. (2020). **Chachoengsao Old Town Boundary [The Old Town Boundary Identification of Chachoengsao]**. Bangkok: The Office of Natural Resources and Environment Policy and Planning.
- Kirdsiri, K., Phamornsuwan, W., Muenkhamwang, T. (2020). **Old Towns with Conservation and Development [mūrang kao kap kān‘anurak læ phatthanā]**. Bangkok: The Office of Natural Resources and Environment Policy and Planning.
- Office of the Royal Society. (2007). **The Three Seals Law, Office of The Royal Society Edition Volume 1. [kotmāi trā sām dūang chabap rātchabanthittayasathān lem nung]**. Bangkok: Office of the Royal Society.
- Princess Maha Chakri Sirindhorn Foundation. (2012). “*The Accounts of the Government Volume 1 (čhotmāihēt rātchakān thī nung)*”. In **Vajirayana Volume 2**. Bangkok: Princess Maha Chakri Sirindhorn Foundation.
- Thiphakornrawong, Chaophraya. (2014). **Royal Chronicles of the Bangkok in the Reign of King Rama III [phrarātchaphongsāwadān krung Rattanakōsin rātchakān thī sām]**. Bangkok: Fine Arts Department.